

Витоки становлення педагогічної наукової школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Світлана Золотухіна,
Олена Друганова

Важливу роль у підготовці педагогічних і науково-педагогічних кадрів, як відомо, відіграють кафедри педагогіки, які є обов'язковою складовою структури закладу вищої педагогічної освіти, центрами, в яких активно досліджуються важливі проблеми педагогічної науки й практики. Кафедри педагогіки, як свідчить аналіз науково-педагогічних джерел, були й залишаються ініціаторами створення наукових шкіл, що є «доброю вітчизняною традицією, яка є наслідком особливостей культурно-історичного розвитку України» [4, с.27]. Такі наукові школи, як зазначає С. Гончаренко, об'єднуючи різні покоління, «здійснюють процес наукового розвитку, ніби передають із рук в руки нагромаджений ними «духовний капітал»» [4, с. 27].

Зазначимо, що поняття «наукова школа» є предметом наукового аналізу багатьох дослідників, які підкреслюють, що це поняття є «багатозначним» [4, с. 27] й позначає «напряму у науці: іноді пов'язується з іменем засновника чи з провідною ідеєю, а то і з місцем знаходження наукового центру» [9, с. 5]; «...вищу форму мимовільного інтелектуального об'єднання» [9, с. 6]; «...кооперативну форму організації наукової діяльності, у якій дослідники об'єднуються на основі дослідницької програми навколо визнаного лідера» [6]; «творчу співдружність дослідників (Ю. Храмов)» [7, с. 76] тощо.

Попри наявність різних підходів щодо визначення суті й значення поняття «наукова школа», майже всі науковці, які займаються вивченням обраного феномена, однак у висновку, що така школа «не може бути без учителя, без учнів, без предметного змісту спільної діяльності», водночас обов'язково відрізняючись в науці «деякими унікальними, однією лише їй притаманними, властивостями». Саме у з'єднанні «функції навчання, прилучення до традиції ... з пошуком нових розв'язків і підходів — як концептуальних, так і методичних» є унікальність кожної наукової школи [4, с. 29].

Упереліку робіт, автори яких в тій чи іншій мірі порушували питання дослідження витоків становлення й розвитку педагогічної наукової школи варто назвати наукові праці О. Гнізділової, С. Золотухіної, О. Микитюка, Л. Попової, І. Прокопенка та інших.

Мета статті — дослідити витоки становлення педагогічної наукової школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Історія розвитку вищої педагогічної освіти в Україні довела, що педагогічна наукова школа в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. Сковороди має «коріння, що сягає початку виникнення і становлення Харківського університету і педагогічного інституту при ньому» [9, с. 12]. Зазначимо

що керівниками педагогічного інституту, що був вперше відкритий при Харківському імператорському університеті на початку XIX ст., а згодом і кафедри педагогіки, — традиційно ставали яскраві особистості, які були наділені «інтелектуальною харизмою», визнані авторитетом в науковому світі. Усім їм були притаманні такі якості як здатність до створення атмосфери творчості, відкритості до наукових дискусій, організації педагогічної взаємодії на основі співробітництва та співтворчості між учителем, учнями та членами школи, забезпечення наступності в наукових дослідженнях тощо.

У переліку видатних педагогів-учених, що відіграли важливу роль в історії виникнення, становлення та розвитку педагогічної наукової школи при Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, як зазначає авторський колектив монографії «Наукові школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди», варто згадати відомих професорів-учених, таких як К. Роммель, А. Валицький, М. Лавровський, М. Протопопов та інших [9, с. 12].

Засновником педагогічної наукової школи на Харківщині вважають першого директора Харківського педагогічного інституту, доктора філософії, професора словесності й римської давнини Крістофа-Дітріха фон Роммеля, який був «професором у повному сенсі цього слова, начитаний, розумний, широко освічений, з тією безмежною відданістю науці, яка характеризує істинного вченого» (Д. Багалій) [1, с. 492–493]. Зауважимо, що К. Роммель став автором близько 40 наукових праць, серед яких були підручники і посібники, створені спеціально для студентів і викладачів педагогічного інституту, вчителів інших закладів освіти, які знаходилися під опікою Харківського імператорського університету. Серед них: посібник «Дидактика і методика», в якому було викладені міркування вченого щодо форм проведення навчальних занять, змістового їх наповнення тощо.

Важливу роль у зародженні педагогічної наукової школи відіграли також професори:

- А. Валицький, який за дорученням Ученої ради університету викладав педагогіку й дидактику у Педагогічному інституті при Харківському університеті [2].

- М. Лавровський — випускник Головного педагогічного інституту, якого вважають першим завідувачем кафедри педагогіки. М. Лавровський читав «Історію педагогіки» для студентів III та IV курсів фізико-математичного й історико-філологічного факультетів. У науковому доробку вченого належне місце посіли праці «Пам'ятники давньоруського виховання» (1861), в якій було зібрано та оприлюднено пам'ятки давньоруської педагогічної літератури; «Про устрій гімназії» (1867), що була присвячена обґрунтуванню важливості класичної освіти у гімназіях як передумови для подальшого успішного навчання випускників в університетах [8, с. 4]. Заслужують на увагу й статті М. Лавровського «Про педагогічні бесіди в повітових училищах», «Про огляд нищих начальних закладів директорами училищ», в яких було презентовано результати спостережень, що були проведені педагогом-науковцем під час відвідин гімназій та училищ. Миколу Олексійовича, як зауважує авторський колектив праці «Микола Олексійович Лавровський: З плеяди науковців Ніжинської вищої школи: біобібліографічний покажчик», «дуже любили і поважали вчені». Він був членом Опікунської ради Харківського навчального округу, відвідував заклади освіти, допомагав конкретними порадами педагогам; брав участь у діяльності недільних шкіл, у роботі педагогічних курсів. Свої організаторські здібності вчений також спрямовував й на організацію вчительських з'їздів [8, с. 5, 12]. Зі спогадів професора А. Лебедева, Миколу Олексійовича «... сердечно любили і поважали ... як відмінного викладача, що володів повнотою знань з предмету і з любов'ю відносився як до викладання, так і до учнів...». М. Лавровський був «силою і гордістю» факультету [8, с. 12].

Установлено, що в Харківському університеті в різні періоди історії зародження та розвитку педагогічної освіти курс педагогіки викладали ще такі професори як: А. Даліцький, К. Дьяченко, Ф. Зеленогорський, І. Кронеберг, М. Лунін, Е. Мауер, А. Рославський-Петровський та інші [13].

У колі наукових інтересів названих професорів, інших викладачів, що також читали дисципліни педагогічного циклу, були питання, тісно пов'язані з пошуком шляхів удосконалення викладання, навчання й виховання молоді в цілому. Серед них: зв'язок якості оволодіння здобувачами науковими знаннями з особистістю наставника, «рівня його наукової підготовки, моральних якостей, педагогічної майстерності». Педагоги-вчені наголошували, що викладач вищої школи повинен постійно «йти в ногу з наукою», бути «високоосвіченим, обдарованим, морально чистим» (І. Срезневський). Про високий рівень викладання курсів з історії виховання та теорії педагогіки свідчить звіт ректора університету О. Рославського-Петровського, в якому зокрема зазначалося, що викладання професором М. Лавровським педагогіки «...відбувалося згідно з сучасним її станом, причому кожне педагогічне положення приймалося лише після аналізу думок кращих сучасних педагогів»; особливо підкреслювався той факт, що професор «... намагався звільнити своє викладання від того стороннього характеру, яким нерідко позначаються сучасні педагогічні твори, надати йому жвавості та наочності і вести його у безперервному звертанні до виховної та дидактичної практики». О. Рославський-Петровський високо оцінив упровадження М. Лавровським в практику викладання педагогіки практичних вправ як «дуже важливого засобу» й які склалися «... з письмових відповідей на питання, здебільшого з дидактики, запропоновані на певний термін, ... з усного викладання студентами попередньо заданих їм тем, із звертанням особливої уваги на засоби викладання взагалі». Ректор підкреслював, що «...такий напрямок викладання, з одного боку, надавав міцності педагогічним

висновкам, з іншого боку — знайомив слухачів з літературою науки» [13].

Підкреслимо, що виникненню педагогічної наукової школи сприяв постійний пошук професорами способів удосконалення викладання лекційних занять. Зауважимо, що ця проблема набула особливої гостроти у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. У наукових колах того часу розвернулася гостра дискусія щодо доцільності лекційних занять, кількості часу, відведеного на їх проведення. Професори засуджували «пасивність студентів, які були зобов'язані протягом усієї лекції «мовчати, хоча б вони в душі не погоджувалися з ними або знаходили їхні лекції явно поганими»» [12, с. 77]. З метою розвитку пізнавальної активності та самостійності студентів, вироблення вмінь і навичок науково-пошукової діяльності викладачі-науковці рекомендували вводити в лекційне викладання «короткі диспути», «діалоги», питання дискусійного характеру, елементи «історичної екскурсії», завдяки чому студенти набували б можливості «частіше «говорити вголос», висловлювати свої сумніви, заперечення, побажання». А отже, традиційна лекція перетворювалася б в «духовну гімнастику розуму». Наголосимо, що кращі професори харківського університету своєю академічною майстерністю довели значущість для професорсько-викладацьких кадрів майстерності володіння живим словом. У їх переліку вдячні студенти згадують А. Валицького, який за відгуками М. Де-Пуле, М. Костомарова володів «відмінним даром слова», був «природженим, чудовим красномовцем», а його лекції були «імпровізаціями», що дивували слухачів, захоплювали їх, «давали велику насолоду» [2, с. 181].

Постановка актуальних, проблемних питань, зокрема обґрунтування принципів виховання молоді, також впливала на зародження наукових інтересів у слухачів. Так, заслуговує на увагу стаття професора Ф. Зеленогорського «Самодіяльність як принцип виховання», яку було надруковано в часописі «Журнал Міністерства Народної Просвіти» у 1900 р. Професор

Ф. Зеленогорський викладав історію філософії, логіку, психологію, теорію педагогіки студентам Харківського університету, у 2-й жіночій гімназії, на жіночих науково-педагогічних курсах [14]. Окрім того, Федір Олександрович став автором праць, присвячених творчому доробку відомого українського філософа Григорія Сковороди — «Філософія Григорія Савича Сковороди — українського філософа XVIII століття», «Пам'яті Г. С. Сковороди» [14].

У контексті порушеної проблематики суттєву роль відіграло також й застосування професорами університету різноманітних засобів «доцільної організації науково-пошукової діяльності майбутніх учителів», різних способів розвитку самостійного мислення, вироблення умінь та навичок дослідницької роботи тощо (М. Протопопов, П. Гулак-Артемівський та інші).

Вагому роль у зародженні й подальшому розвитку педагогічної наукової школи відіграли й видатні вітчизняні мовознавці, професори Харківського університету О. Потебня, його учень, професор М. Сумцов, які активно виступали за необхідність врахування національних ознак у розбудові системи національної освіти; своїми науковими дослідженнями, безпосередньою викладацькою діяльністю заклали міцні основи національної освіти в Україні в цілому й педагогічної науки та освіти зокрема. Так, про визначну роль О. Потебні у пробудженні національної свідомості студентів Харківського університету писав С. Сірополко [11, с. 244]. М. Сумцов, продовжуючи та розвиваючи ідеї О. Потебні з приводу того, що структура мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання навколишнього світу, наголошував, що навчання чужою мовою не відповідає розумовому складу дитини, деформує її психіку. Зазначимо, що вчений провів ґрунтовні дослідження в галузі української мови та літератури, результати яких було презентовано в роботах «Вага і краса української народної поезії», «Історичні зразки українського літературного єднання», «Нариси розвитку української літературної мови»

[5; 10]. Наголосимо, що педагог вважав мову «джерелом національного духу та культури, засобом та формою виразу цінностей та ідеалів нації, які сприяють етнічному самоусвідомленню, державотворчим прагненням; наголошував, що розвиток і використання мови є надійною запорукою освіти та зміцнення культурної самобутності українців» [3; 10]. Зазначимо, що об'єктом уваги педагога-науковця була й проблема змісту шкільного навчання. М. Сумцов наголошував на необхідності введення у шкільний курс спеціальних предметів, що вивчають Україну, оскільки справедливо вважав, що подібні зміни дозволять вирішити цілий комплекс навчально-виховних завдань, як-от: розвиток пізнавального інтересу до навколишнього світу; виховання почуття поваги до рідного краю, народу; виховання почуття відповідальності за майбутнє своєї країни» [5; 10]. Видатний учений став автором серії книжок «для народного читання», що були видані у Харкові українською мовою: «Діткам і дорослим», «Хліборобам» (1908), «Географія України» (1921) [15].

Отже, на підставі аналізу наукових джерел, можемо зробити такі висновки:

- наукова та педагогічна діяльність, педагогічна майстерність викладання професорів Харківського університету, що читали курси в різні часи з різних дисциплін педагогічного циклу, заклали міцне підґрунтя для становлення та розвитку педагогічної наукової школи при Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди;
- у переліку пріоритетних напрямків наукового пошуку професорів-учених Харківського університету ставали питання вдосконалення змісту освіти, розробки дидактичних принципів, основ підвищення педагогічної майстерності викладацького складу, пошуку нових форм і методів роботи, «спрямованих на підвищення наукового рівня викладання дисциплін педагогічного та методичного циклів, спецсемінарів, педагогічної практики, стажування майбутніх учителів та викладачів вищих навчальних закладів» [9, с. 12].

Література

1. *Багалей Д. И.* Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Т. 1 (1802–1815). Харьков, 1893–1898. 1204 с.
2. *Валицкий А. О.* Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905): [Разд.] 2. Биографический словарь профессоров и преподавателей ; под ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багалей. Харьков : Изд-во ун-та, 1908. С.175–183.
3. *Ветухов О.В.* Академік М.Ф. Сумцов та Потебніанство // Наук. зб. Харківської Науково-дослідчої кафедри історії України. Пам'яті акад. М.Ф. Сумцова. Харків : Рух, 1924. С. 1–4.
4. *Гончаренко С.У.* Наукові школи в педагогіці. Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи : зб. наук. праць ; за ред. В. Кременя, Т. Левовицького. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2012. С. 27–43
5. *Друганова О.Д., Мартиненко І.І.* Внесок інтелігенції Слобідського краю у розвиток національної освіти (істор.-пед. аспект) : моногр. Харків : ХНАДУ, 2015. 212 с.
6. *Зербіно Д.Д.* Наукова школа: лідер і учні. Львів : Євросвіт, 2001. 208 с.
7. *Золотухіна С.* Виховна функція науково-педагогічної школи. Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи: зб. наук. праць ; за ред. В. Кременя, Т. Левовицького. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2012. С. 76–83.
8. *Микола Олексійович Лавровський:* З плеяди науковців Ніжинської вищої школи: біобібліографічний покажчик / Ніжин. держ. ун-т імені Миколи Гоголя, Бібліотека ім. акад. М. О. Лавровського ; упоряд. Л. І. Литвиненко, Л. В. Гранатович ; вступ. ст. Г. В. Самойленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 59 с.
9. *Наукові школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди* : кол. моногр. ; за заг. ред. акад. І.Ф. Прокопенка; авт. колектив О. А. Андрущенко, Л. І. Білоусова, В. Я. Білоцерківський та ін. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2014. 324 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d8a76c6f-fc65-4afe-bedb-f7c3a3758190/content>
10. *Профессор Николай Федорович Сумцов* : К двадцатипятилетию годовщины его учено-педагогической деятельности. Труды пед. отд. Харьковского истор.-филол. Об-ва. Харьков : Печатное дело, 1902. Вып. 7. С. 1–37.
11. *Сірополко С.* Історія освіти в Україні / С. Сірополко ; підгот. Ю. Вільчинський. 2-ге вид. Львів : Афіша, 2001. 663 с.
12. *Троцько А., Друганова О.* Проблема удосконалення лекційних занять в університетах України: історико-педагогічний аспект // Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика : матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 12 груд. 2019 р.). Харків, 2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3295b5d7-989d-4554-a99b-b3ac6bb4ad6d/content>
13. http://www-library.univer.kharkov.ua/pages/exhibitions_2021/pedagogical_kharkiv.pdf
14. <https://esu.com.ua/article-16827>
15. <https://ube.nlu.org.ua/article>

08.11.2024

Відомості про авторів:

Золотухіна Світлана Трохимівна — доктор педагогічних наук, професор, кафедра початкової та професійної освіти; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; email: svitlana.zolotuhina@hnpu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3535-5974>

Друганова Олена Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; email: olena.druganova@hnpu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5985-8293>